

Rejsen mod virkeligheden

Alex Wittendorff om mentalitetshistorie og andre store fremskridt

Interview ved Peter Henningsen

Fortid og Nutid juni 2000, s. 131-140

Fortid og Nutid fortsætter i dette nummer interviewserien med personligheder inden for den danske historikerverden. Denne gang har vi sat historikeren Alex Wittendorff stævne. Alex Wittendorff, der blev pensioneret efter 31 år som lektor ved Københavns Universitet i 1999, har især arbejdet inden for den genre, som kaldes mentalitetshistorie eller bevidsthedshistorie. I de senere år har det i forlængelse heraf først og fremmest været naturvidenskabernes historie, der har interesseret ham, hvilket bl.a. afspejlede sig i den biografi om Tyge Brahe, der udkom i 1994. Alex Wittendorff har via sin mangeårige undervisning været med til at sætte sit præg på mange generationer af historiestuderende og han må vel regnes som den historiker, der har ydet det største enkeltbidrag til, at mentaliteternes historie også er kommet på de danske historikeres faglige dagsorden.

Alex Wittendorff, f. 1932, cand. mag. i historie og geografi fra Københavns Universitet 1968, dr. phil. 1974. 1968 ansat ved Institut for Historie, Københavns Universitet, fra 1969 som lektor. Har bl.a. skrevet disputatsen *Alvej og Kongevej* (1973); *Rejsen mod virkeligheden* (1986); *På Guds og Herskabs nåde*, Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie bd. 7 (1989) og *Tyge Brahe* (1994).

Du kommer fra et ikke-akademisk miljø og startede ret sent med at læse historie. Hvad var grunden til det?

Ja, det er egentligt et kompliceret spørgsmål. Jeg kommer fra et noget specielt miljø. Et miljø som vel nærmest kan karakteriseres som fundamentalistisk – nemlig Jehovas Vidner. Min far var leder af menigheden i Esbjerg og jeg har aldrig lært andet som barn – andet end at være et Jehovas Vidne. Og det er en religion med et fundamentalistisk bibelsyn, hvor alting er, præcis som det står i bibelen. Mennesket er f.eks. skabt for ca. 6000 år siden osv. Der er ingen slinger i valsen, det er fuldstændig efter bibelen det hele og det betød, at jeg fik en opfattelse af tilværelsen, som var fuldstændig skæv og forkvaklet.

Jeg var helt sporet ind på det og levede i og for sig en temmelig isoleret tilværelse i den forstand, at de eneste mennesker, jeg havde nærmere tilknytning til, bestod af andre Jehovas Vidner. Da jeg var færdig med skolen blev jeg heltidstjener i bevægelsen og jeg lavede ikke andet end at »forkynde ordet« som det hed. Men blandt de blinde er den enøjede jo konge, og da jeg havde en realeksamen og kunne sprog m.m. betød det, at jeg en dag blev kaldt ind på bevægelsens kontor i København, hvor jeg i en alder af 18-19 år blev medlem af ledelsen.

Med tiden blev jeg imidlertid mere og mere frustreret, for der var flere ting, som jeg ikke kunne få til at hænge sammen. Så skete der altså det, at jeg kom i fængsel – og det blev faktisk mit held! Bevægelsen havde nemlig det

synspunkt, at man ikke alene skulle nægte militærtjeneste, men også nægte at være militærnægter, altså nægte at gå i militærnægterlejr. Staten skulle ikke bestemme over vores tid, for den tilhørte Gud. Min dom lød på to år. Det var i den kolde krigs tid – i 1955 – hvor militærtiden var på 18 måneder, så jeg skulle altså sidde længere tid end selve militærtjenesten. Men jeg sad kun i halvandet år, fordi jeg blev løsladt for god opførsel, som det hedder. Men det var faktisk mit held, at jeg kom i fængsel, for i fængslet blev jeg trukket ud af det indkapslede miljø, som jeg var opvokset i, og jeg fik lejlighed til at tænke mig om for første gang i mit liv. Derfor plejer jeg også at sige, at det er min gode forstand, der reddede mig, for da jeg fik tid til at tænke mig om kunne jeg godt se, at det ikke kunne passe, dette med, at menneskene var skabt for 6000 år siden. Ja, det er bare et enkelt eksempel, for der var simpelthen så mange absurditeter i denne her fundamentalistiske bibelopfattelse og alt hvad der fulgte af den, at det ganske enkelt ikke kunne passe.

Du forlod altså bevægelsen?

Ja, da jeg kom ud af fængslet havde jeg taget min beslutning om at forlade Jehovas Vidner og afvise det hele, hele deres lære og alt hvad de stod for. Og så måtte jeg begynde helt forfra. Jeg måtte til at orientere mig helt forfra: ingen familie, ingen venner. Heldigvis havde jeg min kone, som jeg blev gift med, da jeg kom ud af fængslet, og hun havde ingen problemer med at forlade bevægelsen. Hun var nemlig først kommet ind i den som voksen, og det er noget helt andet.

Nu skulle jeg så til at orientere mig i min nye tilværelse, som jeg stod meget fremmed overfor, og i den sammenhæng tog jeg studentereksamen på aftenkursus, mens jeg arbejdede om dagen, og i 1959 blev jeg student. Det var

ret hårdt, men jeg følte, at det var min eneste udvej. Efter studentereksamen begyndte jeg så at studere historie. Man kan sige, at jeg havde et eksistentielt behov for overhovedet at finde ud af, hvad jeg var for én, og det var faktisk min indgang til faget. Jeg valgte historie fordi det altid havde interesseret mig, og det har jeg heller aldrig fortrudt. Men det var altså med en særlig baggrund, at jeg begyndte.

Du begyndte at studere i 1959. Det var vel ikke noget stort miljø dengang?

Nej, det var et meget lille miljø i Studiegården derinde i byen. Jeg gik hos den berømte Astrid Friis, hvor jeg tog forprøve. Det var dengang, da alting drejede sig om kildekritik. Det lå i hele miljøet og i hele holdningen inden for faget, at det man lærte – altså den klassiske kildekritiske metodelære – ganske enkelt var identisk med historie som videnskab, og det vi i dag kalder teori, havde Astrid Friis ikke meget sans for. Det faldt hende vel egentlig aldrig ind, at der kunne være andre sandheder end den, som hun havde lært og som hun stod for. Men jeg dumpede altså ind hos hende og det var så dér, jeg var i de første par år, som for mit vedkommende blev ret formative. Foruden metode gik jeg til en gennemgang om Danmark og Europa i 1500-tallet, og det område er jeg i og for sig fortsat med. Jeg synes, at 1500-tallet er en fantastisk periode med enorme omvæltninger, der på mange måder ligner vores egen tid.

Efterhånden begyndte jeg dog at føle et tomrum og en mangel på sammenhæng i den historieopfattelse, som Astrid Friis og andre repræsenterede, og af og til blev de kildekritiske øvelser simpelt hen en tand for dogmatiske. Kildekritikken blev somme tider ført ud i det absurde. Den er nyttig og uomgængelig, men der er sider af faget hvor det, vi nu kalder den klassiske kilde-

For flere generationer af historiestuderende ved Københavns Universitet har Alex Wittendorff stået som eksponent for den nyere social- og kulturhistoriske retning, som kaldes mentalitetshistorie. Undervisningen betegner han selv, som noget af det mest inspirerende ved virket som universitetslærer: »Selvom undervisningsholdene ofte var for store, fik jeg utroligt meget inspiration fra undervisningen. Det var faktisk noget af det mest værdifulde. I virkeligheden var det måske de studerende mere end det var kollegerne, som for mit vedkommende kom til at betyde noget for min faglige udvikling.« (Foto: Stig Stasig).

kritik, ikke slår til. Den slags oplevelser sporede mig siden ind på at spørge, hvor menneskene egentlig blev af i alt det her. Det er jo mennesker, der har skabt historien, men i den økonomiske og positivistiske historie, i den dengang fremherskende politiske historie, strukturhistorie og kvantificerende socialhistorie og hvad det nu hed alt sammen, var der store mangler. Det gik i hvert fald langsomt op for mig, at der var nogle spørgsmål, som aldrig blev besvarede: nemlig spørgsmålet om, hvad det var for nogle mennesker, der havde levet, tænkt og handlet bag ved alle disse strukturer. Det billede, jeg tegner her, er naturligvis stærkt forenklet, men kan måske tjene til at illustrere, hvordan jeg efterhånden oplevede det. Og lad mig tilføje, at også det med rette stærkt kritiserede Filosofikum fik betydning for mig. Det var superpositivisten Jørgen Jørgensen, der havde skrevet bøgerne, og hans budskab, at »der er en fysisk-kemisk forklaring på ethvert fænomen«, var lige hvad jeg havde brug for – dengang!

Som historiker har dine interesser særligt kredset om det magisk-religiøse verdensbillede i 1500-tallet. Hænger det sammen med din meget specielle, personlige religiøse baggrund?

Ja, det gør det uden tvivl. I hele min barndom og frem til jeg var 25 år levede jeg jo i sådan en magisk-religiøs verden. Gud og djævelen, engle og dæmoner mv. var fysisk tilstedeværende realiteter. Jehovas Vidners trosopfattelse svarer på en række punkter til den kristendomsforståelse, der fandtes i middelalderen og renæssancen. Dengang bibelen blev forstået fundamentalistisk. Så det er helt klart. Og jeg vil da også godt vove den påstand, at jeg pga. min baggrund, måske har en særlig forudsætning for at forstå den gamle forestillingsverden, hvor de der ting – det magiske – opfattedes som fy-

siske realiteter og som lige så virkelige, som den luft man indåndede og den jord, man gik på. Jeg har kunnet trække på nogle erfaringer. Der var noget dér, som jeg kunne leve mig ind i.

Hvornår startede du med at undervise i mentalitetshistorie?

Det var nok midt i 1970'erne. Det var i hvert fald, mens instituttet stadig var inde på Bispetorvet. Jeg startede med kulturhistorisk teori med udgangspunkt i Karl Lamprecht og spørgsmålet om der eksisterede en særlig kulturhistorisk metode.¹ Jeg brugte så Troels-Lund og Lamprecht og nogle andre som eksempler. Der kom mange studerende til undervisningen, så det var virkelig noget, som de studerende var interesserede i. I udlandet kom der desuden mere og mere frem af den slags historie, og jeg begyndte derfor at læse udenlandsk kulturhistorie af forskellig art. Altså kulturhistorie i videste forstand. Men når jeg ser tilbage på det nu, var det vist noget famlende og teoretisk uklart, meget af det, som jeg og andre lavede på det tidlige tidspunkt midt i 70'erne.

Du har også været meget inspireret af Troels-Lund?

Troels-Lund har betydet meget for mig. Han repræsenterede jo noget af det, som jeg savnede, og det er også velkendt, at han var uden for »lauget«, dengang han levede. Hans bøger blev f.eks. ikke anmeldt i *Historisk Tidsskrift*, og han var helt *out*. Den slags holdninger afspejlede sig endnu i min studietid. Men jeg satte altså meget pris på ham, selvom jeg godt kan se svaghederne ved ham. De velkendte svagheder, hvor han for det første generaliserer ud fra nogle kilder, som egentlig kun kan sige noget om overklassens forhold, og så hans positivistiske optimisme omkring udviklingen. Han mente jo, at man fik det store

brud med middelalderen i det 16. århundrede, og siden da kørte det bare derudad frem til det 19. århundrede. Men Troels-Lunds genstandsfelt handlede om mennesker, og det var lige netop det, jeg søgte.²

Hvem og hvad vil du ellers nævne som dine inspirationskilder?

Min største inspirationskilde har været Antonio Gramsci, men han er jo forfærdelig svær at have med at gøre. Det var først, da hans tekster blev oversat til engelsk, at han blev kendt, og det er nogle frygteligt rodede tekster. Det er jo spredte optegnelser, som han lavede i fængslet, hvor han ikke havde mulighed for at skrive samlede fremstillinger. Han var især optaget af Italiens nyere historie og hvordan det kunne gå til, at et så gammelt kulturfolk som italienerne kunne falde for Mussolini og fascismen.³ Men jeg læste også andre, som f.eks. de svenske etnologer Orvar Löfgren og Jonas Frykman,⁴ og flere forskellige engelske og amerikanske kulturforskere, og der var meget interessant at hente.

Jeg og flere andre skelede også til, hvad de lavede i litteraturvidenskab, og selvom jeg synes, at der var mange skævheder i det, ja måske ligefrem betonmarxisme, så fandt jeg emnerne og genstandsområdet meget interessante. Der var et sammenfald med noget af det, som jeg selv interesserede mig for, f.eks. bevidsthedshistorie. Og i Frankrig var der mentalitetshistorien.

Ét af problemerne i alt det her var dog, hvad alle disse begreber egentlig indeholdt. Vi havde jo næsten en medfødt tendens til, at vi altid skulle have nogle helt eksakte definitioner på tingene – positivistiske, eksakte definitioner. Og det boksede jeg en del med. En af mine personlige fremskridt, når jeg selv skal sige det, var vel bruddet med kravet om de eksakte definitioner. Jeg lærte bl.a. hos Marx, Gramsci og de en-

gelske kulturalister som Raymond Williams og E.P. Thompson, at det nok var bedst at skippe forestillingen om den afgrænsede, eksakte definition, og i stedet forsøge sig med dialektiske begrebsbestemmelser, der tog hensyn til, at virkeligheden til tider kan være utroligt paradoksal og de enkelte fænomener fyldt med indre modsætninger.

Vi var altså beskæftiget med begreberne bevidsthed, kultur og mentalitet og det var nogle begreber, som blev meget diskuteret, bl.a. mentalitetsbegrebet, som jo går på det fælles, altså hvad er det som er fælles, som Le Goff siger, for Cæsar og den ringeste af hans legionærer, for Columbus og hans matroser osv. Og vi diskuteret meget, om man skulle lægge vægten på dette fælles, eller om vi skulle betone de individuelle forskelle, som man ofte havde gjort. Det var altså spørgsmålet om det kollektive over for det individuelle, som var et af de store diskussionspunkter. Det måtte forekomme indlysende, at der er noget kollektivt fælles, men hvad er det, og hvordan finder man frem til det?

Jeg blev efterhånden »omvendt« til et helt andet kulturbegreb, nemlig det, der hævder, at kultur er det filter, hvorigennem mennesket skaber sit billede af virkeligheden. Altså hele vores system af sammenhængende idéer og gennearbejdede doktriner, kundskaber, formodninger, værdier, videnskabs- og sandhedskriterier, normer, holdninger osv. Alt det som tjener til at vi kan systematisere, forklare, legitimere og overhovedet forholde os til den verden, som omgiver os. Kultur forstået på den måde eksisterer hele tiden i en sammenhæng og i en vekselvirkning med det sociale liv og samfundet, og giver sig udtryk i adfærdformer og ritualer, konkrete frembringelser og den slags.

Det er i virkeligheden meget sammenfaldende med antropologernes og med de franske mentalitetshistorikeres kulturbegreb, f.eks. Lucien Febvres

begreb om *det mentale værktøj*. Dermed mener han alt det, som sætter mennesker i stand til at orientere sig i tilværelsen, f.eks. alt som børn lærer fra de er helt små, sproget med alle dets indbyggede begreber og tidsopfattelser mv. Det er altså fra den givne kultur, at børn får udleveret det mentale værktøj, som sætter dem i stand til at orientere sig i tilværelsen og forholde sig til den. Personligt har jeg f.eks. været så uheldig fra starten af, at få udleveret et utilstrækkeligt og defekt mentalt værktøj.

Hvor kommer Antonio Gramsci ind i billedet her?

Den virkelighedsopfattelse, som ligger gemt i det brede kulturbegreb, er også et effektivt redskab i den sociale kontrol. Og Gramsci og andre taler netop i den forbindelse om det kulturelle hegemoni og den kulturelle dominans. Dermed menes tendensen til, at de herskende grupper i et samfund vil etablere et kulturelt og moralsk lederskab, der går ud på at få andre til at acceptere deres definition af virkeligheden som naturlig og eftertragtelssværdig. Altså at gøre deres eget verdensbillede til definitionen på normalitet og moral.

Det interessante er, at dette i vid udstrækning foregår som en kompliceret proces, der til dels er usynlig, både for dem, der dominerer kulturen og for dem, der er genstand for dominansen. Og det er vigtigt at fremhæve, at der ikke bare er tale om passive modtagere. Med nogle moderne udtryk fra den aktuelle debat kan vi bruge udtrykkene »overdanmark« og »underdanmark«, og med »overdanmark« kan vi tale om alle de, der sidder på meningsdannelsen – i presse og elektroniske medier, politik med videre – og det er jo ikke sådan, at »underdanmark« passivt modtager disse ovenfra kommende påvirkninger. Man kunne måske endda tale om en modkultur for at understrege, at det

drejer sig om en dynamisk proces med stadige konfrontationer mellem dominerende forståelsesrammer og tænke-måder og så bevidstheden hos dem, der lever i en social virkelighed, hvor erfaringerne vil støde imod disse rammer. Forstået på den måde, får man et helt andet politikbegreb end det man finder i den gammeldags historieskrivning, hvor politik – for at sige det kort – hovedsagelig er institutionernes historie. Det er kongemagtens og senere igen de politiske partiers historie.

Politik forstået ud fra det kulturbegreb, som jeg har talt om her, bliver med andre ord en langt mere omfattende sag, som de fleste vel nok i og for sig kan sige ja til. Og efter min mening er det det egentlige marxistiske kulturbegreb. Jeg føler mig som marxist, og det har jeg gjort i masser af år, men det har ikke noget at gøre med den marxisme, der har været dominerende i bl.a. Vesteuropa, og som man jo ofte med betydelig ret har kaldt betonmarxisme. Altså den form for marxisme, der på nærmest positivistisk vis fokuserer på enkle begreber som »basis« og »overbygning«, »udbyttere« og »udbyttede«. Det er udtryk for en positivistisk mistolkning af marxismen, fordi man har villet give nogle eksakte, afgrænsende definitioner af begreberne, og derved har man sløret de indre modsætninger i fænomener af denne art og erstattet dialektikken med interaktion imellem dem.

Var det svært at være ikke-dogmatisk marxist i den tids marxistiske miljø?

Man kan godt sige, at jeg i de forløbne år ofte har opfattet mig selv som værende midt i en krig på to fronter: på den ene side de marxister, som jeg havde svært ved at anerkende som marxister, fordi jeg opfattede deres meget bastante tankegange som positivistiske mistolkninger af Marx, og på den anden side den borgerlige, eller

man hvad man nu skal kalde den, historieskrivning og historieforskning, der har stået meget fjendtligt over for alt, hvad der kalder sig marxisme. Jeg blev nogenlunde lige voldsomt skældt ud af en dansk kirkehistoriker som af D.D.R.-historikere for de samme synspunkter. Jeg har selv hele tiden opfattet marxismen helt anderledes. For mig repræsenterer Gramsci det, jeg opfatter som marxisme, og jeg opfatter desuden Marx's ungdomsskrifter som det væsentligste og synes, at det ville have været en stor lykke, hvis han aldrig havde skrevet *Kapitalen*, men det er jo en anden sag.⁵

Marx's tidlige tanker om, at de herskendes tanker bliver til de generelt herskende tanker, er den samme idé, som ligger bag Gramscis hegemonibegreb. Hos Marx findes det imidlertid kun i meget bastant form, mens Gramsci uddyber og nuancerer det, og bl.a. E.P. Thompson er gået videre ad denne vej. »Klasse er noget, der sker«, siger han, og det sker også i den enkeltes bevidsthed. Hegemoniet er reelt en meget kompliceret proces og Gramsci beskriver, hvorledes denne indviklede proces forløber i praksis og han analyserer det dialektiske forløb i processen. Hos Gramsci er politik noget, der går helt ned i dagligdagen, ned til den enkeltes personlige liv, og det forekommer mig at være en meget værdifuld tilgangsvinkel til hele den politiske historie, til interesser og varetagelse af interesser i samfundet.

Michel Foucault har vel været inde på noget af det samme?

Ja, Foucault taler jo om begrebet »italæsættelse«, altså om hvordan der tales om forskellige fænomener og hvem der taler. Hvem der bestemmer over, hvordan der overhovedet tales om tingene, og det er jo en lidt anden måde at tale om kulturelt og politisk hegemoni på. Man kunne også nævne Norbert Elias,

der beskriver »civilisationsprocessen«, altså skabelsen af »det europæiske overjæg« under indflydelse af ændrede politiske og sociale forhold.⁶ Og der er Thomas Kuhn, hvis paradigmebegreb handler om de naturvidenskabelige revolutioner, og dermed også om faktorer, der har virket stærkt formende på den almene forestillingsverden – uden at Kuhn i øvrigt i særlig grad drager de konsekvenser.⁷

Det har vel i det hele taget været et fremherskende træk ved historieforskningen i det sidste halve århundrede, at mange har arbejdet sig ad forskellige veje frem imod en forståelse af den menneskelige forestillingsverdens dynamiske karakter og dens afgørende betydning for hele udviklingen. Men hvad er det, der er fælles for en epokes forestillingsverden? Det kan jo være svært at se og erkende netop fordi dette »fælles« er noget, der i kraft af sin natur, nærmest er usynligt for bevidstheden. Både hos vore forfædre og hos os selv.

Jeg har ofte over for mine studerende brugt et eksempel, som jeg egentlig finder ret godt. Det har i hvert fald fungeret helt godt på det pædagogiske plan. Det er eksemplet med kaffemaskinen, som mange generationer af studenter har hørt om. Når vi f.eks. afkalker en kaffemaskine, kommer vi noget syre i form af eddike ned i den, og så bruser det lystigt og kalken forsvinder. Det står vi måske og funderer lidt over eller også tænker vi slet ikke på det. Det sidste er nok det almindeligste, men ikke desto mindre har vi alle sammen en underliggende fornemmelse af – eller viden om – at det er forklarligt, det der sker. Det er forklarligt ud fra den moderne kemis lære om grundstoffer og kemiske processer. Vi kan måske ikke huske i detaljer, hvordan den kemiske proces foregår, men vi er trygge ved, at det der sker er forklarligt. I forbindelse med afkalkningen af kaffemaskinen tænker vi ikke på, at vores følelser og fornemmelser og vores viden er

et resultat af hele den naturvidenskabelige revolution i de sidste 3-400 år. Det skænker vi ikke en tanke. Og det er ikke et spørgsmål om at interessere sig for naturvidenskab. De, der ikke interesserer sig for det har alligevel den samme mentalitet, hvad det angår. Det er noget, der er fælles. Denne ubevidste tryghed, der ligger i, at verden i en eller anden grad er forklarlig inden for nogle rammer, som vi til daglig ikke skænker mange tanker, men som alligevel strukturerer og bestemmer vores oplevelse af sådan nogle fænomener. Det kunne der nævnes talrige eksempler på.

På tilsvarende vis forholder det sig med sociale og samfundsmæssige forhold. Vi har et sprog, som kan udtrykke de ting, vi tænker, f.eks. om vores politiske system. Vi kan diskutere og være uenige, men vi har et fælles sprog at gøre det på og en fælles mentalitet at gøre det inden for. Vi tænker slet ikke på, at vores begrebsapparat og hele vores tankeverden, forklaringsmåder osv. er et resultat af opløsningen af de enevældige stater og skabelsen af de moderne demokratier i vores del af verden. Min pointe er, at vi i hele vores daglige virke og i vores liv som samfundsmedlemmer har en fælles mentalitet, som de mennesker, der levede før denne udvikling, ikke havde. Af gode grunde kunne de ikke have de samme forklaringer på fysisk-kemiske fænomener, for de tanker var slet ikke tænkt endnu. Når de f.eks. så sand og kalk blive til glas, så måtte de søge forklaringen inden for helt andre områder, f.eks. inden for det, som vi nu lidt nedsættende kalder for alkymi. Det var faktisk et videnssystem af lige så stor rationalitet, som vores moderne kemisk-fysiske forklaringer.

Der er altså god mening i at tale om noget fælles – en kollektiv forståelse af verden, som jo netop er forudsætningen for at man kan leve sammen i samfund. Forudsætningen for at man

kan være enig eller uenig, er jo at man har noget til fælles, og her er vi ved et metodisk problem: en sådan virkelighedsopfattelse er, netop fordi den er fælles, så indlysende – den er virkeligheden, sådan som virkeligheden nu engang er og derfor nærmest usynlig for bevidstheden, og derfor skriver vi det jo ikke ned. Det står ikke i kilderne, fordi det er indlysende, objektiv virkelighed. Og derfor er det, at vi som mentalitetshistorikere skal overvinde den svaghed eller det problem, som der ligger i, at de kilder vi beskæftiger os med, ikke nævner disse ting. Men det må man så skyde sig ind på. Vi må finde ud af, hvad det var muligt at tænke inden for disse rammer. At det f.eks., som det er blevet påvist, var umuligt at være ateist i 1500-tallet.⁸ Det var der ikke sprog og begreber til. Det kunne ikke lade sig gøre at tænke de tanker. Det er et fænomen, som først for alvor kommer ind i billedet i 1800-tallet. I det hele taget har historikerne været meget optaget af kirken og samfundets sækularisering, mens vi til gengæld ikke har beskæftiget os med bevidsthedens sækularisering. Og efter min mening er netop dette aspekt umådelig væsentligt, når vi vil forsøge at forstå de mennesker, der levede før det, vi bredt og upræcist kalder den naturvidenskabelige revolution.

Man kan sætte det på spidsen ved at sige, at den største forhindring for at forstå mennesker i en tidligere tid er vores egen bevidsthed. Den er skabt af vores moderne kultur med dens sprog og dens begreber, og dette nutidige fænomen – vores bevidsthed – skal vi altså bruge til at forstå noget, der har helt andre forudsætninger.

Kan det lade sig gøre?

Ja, det kan godt lade sig gøre. Det farligste er at opgive på forhånd eller ikke at være opmærksom på proble-

met, og det er jo det, der er historieforskningens store syndefald igennem århundreder: at man kun i meget ringe grad har været opmærksomme på det. At man altså har tillagt tidligere tiders mennesker sin egen bevidsthed og troet, at når man f.eks. lavede politik i 1500-tallet, så tænkte man på samme måde, som man gør nu om dage. Men det kan lade sig gøre at trænge ind i denne fortidige mentalitet. Men det er svært.

Det ville postmodernisterne nok betvivle

Ja, det ville de. De vil jo helst betvivle alting. Såvidt jeg kan se. Men jeg er, som det fremgår, ikke postmodernist. Jeg mener nemlig, at der er noget som er mere sandt end andet, og at det er muligt i en eller anden grad at forstå fortidens mennesker, omend det kun er en lille del, vi endnu har forstået. Når man i 1500-tallet f.eks. så op mod himmelhvælvingen og stjernerne, så man kugleskalsuniverset, altså de store gennemsigtige kugleskaller, hvorpå stjernerne og planeterne var fæstnede, og som foretog evige omdrejninger. Det var selvfølgelig først og fremmest eliten, der så disse ting, men i en eller anden grad har det jo nok også smittet af. Bønder har sikkert spurgt deres præster om, hvordan alt dette hang sammen. Den folkelige litteratur, den der var beregnet til oplæsning, har jo skildret det på denne måde. Det var de forklaringer, som man fik, når man spurgte. Og mon ikke bønder også har spurgt om det engang imellem?

Men når vi i dag ser op på den samme stjernehimmel, så ser vi den nyere astronomis verdensbillede. Vi ser uendeligheden. Vi ser nogle planeter, som hænger dér uden at være sat fast på noget. Det er jo en utrolig og fantastisk tanke, som var helt umulig i tiden før Tyge Brahe. For det var ham der påviste, at disse kugleskaller slet ikke ek-

sisterede. Han rejste det spørgsmål, som først blev løst af Newton, altså spørgsmålet om, hvad det var, der fik stjernerne til at hænge deroppe og køre afsted i deres baner. Jeg antyder hermed, at jeg tillægger naturvidenskaben en ikke ringe andel i vores erkendelse af verden – af virkeligheden. Denne videnskabs forklaringsmåder blev jo eksperimentet, iagttagelsen, følgeslutninger ud fra erfaringer i form af eksperimenter og iagttagelser. Altså en vekselvirkning imellem teori-dannelser og iagttagelser i naturen. Eksperimentet, der kan gentages og gentages. Hele den videnskabsforståelse, der ligger heri, er blevet identisk med den måde, hvorpå vi opfatter forklaringer.

Men det er ikke entydigt. Det er ikke sådan, at videnskaben har bestemt alle måder, hvorpå vi opfatter verden. Langtfra. I den henseende er mennesket en fantastisk, kompliceret tingest. Der er ikke grænser for, hvad mennesker kan finde på. Men hvis vi skal have fat i nogle af de gennemgående temaer i udviklingen, så vil jeg nok sige, at naturvidenskaben, sådan som den efterhånden blev formidlet til almindelige mennesker, har været en væsentlig side af sagen. Vi kan jo bare tage det med trolddommen. Det var logisk og rationelt at lovgive mod hekse. Det måtte man gøre, for de var djævelens yngel og havde tilsluttet sig djævelens oprør mod Gud. Det var derfor logisk og fornuftigt at lovgive imod dem. Siden har naturvidenskaben påvist – langsomt og gradvist – at verden hænger helt anderledes sammen. Det, man beskyldte troldfolk for, var enten fiktion eller også havde det nogle »naturlige« forklaringer, og det har så haft den vældigt gavnlige virkning, at kirken og kristendommen har måttet revidere sig og har måttet skippe sit fundamentalistiske bibelsyn. Vi er med andre ord blevet klogere og da jeg er af den overtroiske mening, at det vi

ser på himmelen i dag og det vi nu mener om trolddom, er sandere end det man så og mente dengang, kan man sige, at vi er kommet nærmere virkeligheden. Vi er rejst et lille stykke nærmere mod virkeligheden end man var, da man så kugleskalsuniverset og brændte hekse.

Der er med andre ord sket et fremskridt?

Ja, og der vil jeg gerne føje til som noget meget væsentligt, at jeg synes, at den udvikling af forestillingsverdenen, vi her har talt om har været et fantastisk fremskridt. Nu er det jo sådan med alle former for fremskridt, at der også går noget tabt. Jeg har nogle gange nævnt positivismen som noget, jeg ikke sætter stor pris på, men jeg erkender trods alt positivismens kolossale betydning for fremskridtet. Dette uartige ord, som man helst ikke må sige nu om dage. Men jeg siger det nu alligevel, for jeg anser det for et kolossalt fremskridt, at man f.eks. ikke længere dør af blindtarmsbetændelse. Men der er også gået noget tabt i denne proces, noget som vores videnskaber vist er ved at genopdage. Man fokuserede inden for de nye videnskaber så meget på alt det, der kunne måles og vejes, at der nok gik noget tabt vedrørende forestillingerne om alt det, der ikke umiddelbart kunne bringes ind under naturvidenskabens forklaringer. F.eks. sådan noget som menneskers adfærd. Der er meget, vi stadig ikke ved om hele det store område, der hedder psykologi. Vi kan sende mennesker til månen, men der er meget i os selv, der stadig er gådefuldt.

Hvilke planer har du for fremtiden. Skal vi snart se noget nyt fra din hånd?

Ja, jeg er i gang med at samle noget af alt det, som jeg har skrevet rundt omkring i artikler forskellige steder. No-

get af det er jo kun publiceret på »dunkle« steder – i festskrifter, svært tilgængelige tidsskrifter og den slags. Mange af de idéer, som findes i de gamle artikler er ofte mere henkastede og ikke gennemargumenterede, og det vil jeg gerne gøre noget ved. Jeg vil gerne lave en bog, der samler alt det op, som jeg nu mener at have lært af 40 års beskæftigelse med historie. Jeg vil skrive en bog, der handler om meget af det, vi har snakket om her og forsøge at argumentere bedre for mine synspunkter, end jeg har kunnet klare i de mere begrænsede artikler. Men det skal være en bog, der ikke kun henvender sig til fagfolk, for der er jo ingen dyd i at skrive en masse fremmedord og indforståetheder. Det skal være en bog, der kan læses af alle.

Det lyder befriende

Ja.

Noter:

1. Karl Lamprecht: Was ist Kulturgeschichte? Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1897; Sst.: Die Kulturhistorische Methode, Berlin 1900.
2. Troels Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden i det 16. Aarhundrede, Kbh. 1879-1901.
3. Se f.eks.: Antonio Gramsci: Fængselsoptegnelser i udvalg vol. I-II, Kbh. 1991; Walter L. Adamson: Hegemony and revolution: a study of Antonio Gramsci's political and cultural theory, Berkeley 1980.
4. Orvar Löfgren og Jonas Frykman: Den kultiverede människan, 1979.
5. Se f.eks. Karl Marx: Økonomi og filosofi. Ungdomsskrifter. Udvalg og indledning ved Villy Sørensen, Kbh. 1962. Heri særligt afsnittet om Feuerbach fra Den tyske ideologi.
6. Norbert Elras: The civilizing Proces. The history of Manners and State Formation and Civilization, 1939/1996.
7. Thomas S. Kuhn: Videnskabens Revolutioner, 1962/1995.
8. Lucien Febvre: The problem of unbelief in the Sixteenth century, Cambridge 1983.